

УДК 811.16:39

Л. М. Дяченко-Лисенко

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ В КОНТЕКСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОКРЕМИХ ФРАГМЕНТІВ І БЛОКІВ ДАВНЬОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті висвітлюються проблеми порівняльно-типологічних досліджень лексики з позицій реконструкції давньої слов'янської духовної культури.

Ключові слова: порівняльно-типологічні дослідження лексики, реконструкція, давня слов'янська духовна культура.

Постановка проблеми. Метаопис плану змісту мовних знаків є сферою зацікавленості різних наукових напрямів, як-от: лінгвістичної прагматики, лінгвістики тексту, почасти лінгвістичної герменевтики, когнітології, функціональної граматики, логічного аналізу мови тощо. Актуальним у контексті трансформацій наукової парадигми є концепція кореляцій контрастивної семантики з принципами когнітивного мовознавства, суть котрої полягає в такому: семантичний потенціал мов репрезентує загальні та специфічні шляхи пізнання (гесп. когнітивної діяльності) цивілізацій світу всіма народами планети, адже сама контрастивна семантика є джерелом для когнітивної лінгвістики в контексті спільного і відмінного в різних мовних (вербальних) картинах (моделях) світу. Загальним принципом зіставної методології є маніфестація кожної мови як складної динамічної системи різнорівневих засобів, котрі взаємодіють у межах власне системи з репрезентантами екстралінгвального соціо-культурного простору, суттєво впливаючи на структуру та розвиток категорій і засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є принциповим з огляду на завдання пропонованої наукової розвідки аналіз мов, представлений у працях В. М. Манакіна, як єдність (гесп. тотожність) відмінностей на всіх рівнях мовних кореляцій, а саме: близькоспоріднених мовних єдностях, єдності планетарно-ноосферичної та под.; це детерміноване низкою факторів: 1) наявність так званого «об'єктивного світу» (термінознак належить В. М. Манакіну); 2) дія когнітивних законів гносеології; 3) мовна здібність як генетичний код, властивий тільки людині; 4) вплив ноосфери (гесп. загальнолюдська сфера розуму) [9, с.4].

Дослідження лексичної проблематики, почасти типології спільного й відмінного двох споріднених (близькоспоріднених) мов в Україні, репрезентовано іменами таких відомих лінгвістів, як: І. Білодід, В. Барнет, В. Берков, Л. Бублейник, В. Ващенко, С. Головащук, Л. Гумецька, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Г. Їжакевич, А. Карпінський, М. Карпенко, І. Ковалик, В. Коломієць, Л. Коробчинська, Т. Космеда, М. Кочерган, В. Манакін, О. Мельничук, А. Міхневич, В. Мокієнко, В. Мусієнко, Н. Озерова, Л. Паламарчук, Т. Панько, М. Пилинський, А. Поповський, Т. Радзівська, В. Русанівський, О. Селіванова, С. Семчинський, В. Сиротіна, Л. Скрипник, Ж. Соколовська, Н. Сологуб, А. Супрун,

О. Тараненко, О. Тищенко, С. Шевченко та ін.; взаємодія мов у художньому тексті – М. Михайловська, М. Слухай-Молотаєва, Т. Черторизька та ін.

Метою статті є метаопис лексико-семантичних порівняльно-типологічних досліджень у контексті реконструкції окремих фрагментів і блоків давньої слов'янської культури.

Досягнення зазначеної мети передбачає розв'язання певних завдань: по-перше, репрезентувати такі поняття, як: «типологія спільного й відмінного», «контрастивна і зіставна лінгвістика», «зіставна семантика», «мовна (вербальна) модель (картина) світу» та ін.; по-друге, проаналізувати сучасну етнолінгвістичну проблематику у зв'язку із зіставним вивченням лексичної семантики та структурної типології; по-третє, почасти, репрезентувати фольклорні терміни особливої культурної маркованості.

Виклад нового матеріалу. Предметом гострих дискусій є терміни «контрастивна» і «зіставна лінгвістика». Як наголошує В. М. Манакін, структурно-генетичні відстані мов є дуже умовними і відносними, відповідно, таким відносним є й розмежування контрастивної та зіставної лінгвістик [9, с. 4]. Підґрунтям контрастивної семантики є лексична семантика (лексико-семантичні відмінності мов, котрі досліджуються контрастивною (зіставною) лексикологією як самостійною сферою контрастивістики [9, с. 4]. Контрастивна лінгвістика як синонім зіставної, як галузь теоретичного мовознавства зі своїм предметом, визначеним на основі зіставлення, як методу дослідження, є поняттям надзвичайно широким [4, с. 11].

Категоріальність і функціональність є характерними репрезентантами сучасної зіставної семантики, що має прояв у декількох аспектах, а саме: 1) в аналізі множинностей мовних одиниць різного формату (передусім, лексичних); 2) при висвітленні варіантів функціонального відношення сукупності знаків різного формату до фіксованих фрагментів зовнішньої «дійсності» (екстенціональний підхід) або до епістемічно можливих світів (інтенціональний підхід) [8, с. 29]. Функціональний підхід дозволяє застосовувати різноманітні контексти знаку, як іманентно мовні (парадигматичні, синтагматичні, ієрархічні), так і екстралінгвальні (культурні, психологічні, соціальні та ін.). Зіставлення значень маніфестується як зіставлення подібних контекстів, або дистрибутивних умов [5, с. 29]. В. М. Манакін підкреслює, що особливості мовної (вербальної) картини (моделі) світу автентичної національної культури виразніше виявляється в дзеркалі інших мовних картин світу, акцентує увагу на змістових (resp. семантичних) аспектах різних мов [9, с. 30].

Л. В. Бублейник наголошує, що концепція контрастивної (конфрантативної) лексикології потребує подальших досліджень, зорієнтованих на висвітлення проблеми загального, типологічного, характерологічного, спільного і специфічного в лексичних системах різних мов, мовної картини світу, в цілому «мови і нації», почасти акцентуючи увагу на проблемі типології значень, характеру внутрішньої форми семантичних корелятивів, прагматичних особливостях співвідносних груп лексем, способах номінації в міжмовних лексико-семантичних співвідношеннях [1, с. 7-8]. На думку Т. А. Космеди,

актуальним аспектом лінгвістики є типологічний аналіз мов; цим виявляються як загальні закономірності двох або кількох мов, типи (комплекси відмінних властивостей) мовних структур, так і параметри функціонування мов [6, с. 58]. Дослідниця наголошує, що власне культурологічний аспект (resp. етнокультурний, етнолінгвістичний та под.) сприяє виявленню глибинних відмінностей у споріднених мовах, особливо в лексиці та фразеології [6, с. 58].

Л. В. Бублейник підкреслює, що є необхідним подальше концептуальне осмислення принципів зіставних досліджень, котре, принаймні, переслідує дві фундаментальні мети, а саме: 1) аналіз всього слов'янського ареалу; 2) створення лексичної типології слов'янських мов. Надзвичайно теоретично важливим, на думку Л. В. Бублейник, є компарація фрагментів лексичних систем, представлених параметрами, які формують різні мовні картини світу. Такий підхід поєднує проблематику лінгвістики, філософії та етнопсихології, демонструючи багатоаспектну єдність [1, с. 65].

М. П. Кочерган зазначає, що зіставна лексична семантика в порівнянні з іншими розділами контрастивної лінгвістики є найменш опрацьованою; це зумовлено складністю об'єкта, його гетерогенною, багатоярусною структурою, різноманітністю елементів, різноманітністю зв'язків і відношень [7, с. 3]. Науковець акцентує увагу на тому, що у висвітленні різних аспектів мови з'явилися лексикологічно зорієнтовані підходи, що, почасти, відомо в розвитку дискриптивно-емпіричних досліджень як «британський контекстуалізм» [14, с. 27]. Головною причиною відмінності лексико-семантичних систем різних мов є своєрідність дискретизації світу, що відображає неоднаковий спосіб його пізнання і є найголовнішою ознакою самотності лексико-семантичної системи кожної мови. Такі дослідження дають змогу констатувати, що і розбіжності, і близькість між співвідносними словами різних мов детерміновані способом життя народів-носіїв мови, характером їх мислення, відмінностями культури та ін. [8, с. 294; 296; 310].

Сучасна етнолінгвістична проблематика пов'язана із зіставним вивченням лексичної семантики та структурної типології (В. Г. Гак, М. П. Кочерган, М. О. Карпенко, В. М. Манакін, А. Є. Супрун, Р. М. Цейтлін, Г. М. Яворська, В. М. Ярцева та ін.). У порівняльній етнокультурній ономазіології та семасіології здійснюється як структурація і диференціація семантичної будови слова, почасти вторинних периферійних сфер, конотацій (символічних, прагматичних, енциклопедичних), так і намагання репрезентації семантичної (resp. референтної) сфери знаків [8, с. 162]. На думку О. В. Тищенка, виокремлення лінгвістичної універсології, типології та контрастивістики в сфері зіставно-типологічного дослідження споріднених і неспоріднених мов детерміновано наявністю трьох основних типів співвідношень між номінативними одиницями – спільного, типологічного та відмінного [11, с. 10]. Лінгвістична універсологія (resp. лінгвогносеологія) (Т. О. Бернштам, А. Я. Гуревич, В. І. Постовалова, Ю. С. Степанов) є глобальним напрямом у контексті феноменологічних ідей. Синхронна компаративістика (resp. характерологія), детермінована ідеями Празької функціональної школи (В. Матезіус, В. Скалічка, Б. Трнка та ін.), досліджуючи

мовні контрасти, висвітлює спільні й відмінні риси порівнюваних мов, структурно-семантичні, лексичні кореляції з позицій синхронії і діахронії («пансинхронії», термін В. Скалічки) з позицій номінативного інвентаря, поля, ЛСГ [11, с. 10].

Одним із методів контрастивної семантики, котра ґрунтується на загально-когнітивних принципах (закономірностях організації та функціонування мовно-мисленнєвого інформаційного простору), підпорядкованих єдності відмінностей мовних моделей (картин) світу, є етнолінгвістичний.

Близькими до нашої концепції аналізу флоризмів і фаунізмів у казках як народному художньому дискурсі (фольклорі), як історичній лінгвістиці тексту є ідеї Н. В. Молотаєвої про компоненти образної картини світу Т. Г. Шевченка (гесп. етноміфологеми) як національно-своєрідні образи, що відбивають через дзеркало етнічних та індивідуальних параметрів загальнолюдську дійсність, почасти живу й неживу природу [10, с. 15]. Етноміфологеми репрезентуються науковцем як лексичні константи, оскільки їм притаманна універсальність, що має прояв (засіб номінації) в будь-якій мові [10, с. 15]. Пор.: Баба-Яга (Баба-Юга), хатинка на курячих ніжках, безодня (прірва, провалля), Бичок-Третячок, з маковий пиріжок, бузина, бук, ведмідь (Михайло, вуйко), вепр (вепер, веприк, вепрок) / кабан, верба (вербка, вербиця, вербичка, вербиченька, вербонька) та ін. [3, с. 20; 31; 36; 58; 59; 67; 72; 265]. «Бичок-Третячок – персонаж, герой народних казок про тварин. Бичок-Третячок з маковий пиріжок (казка)» [2, с. 37].

«ДУБ-ВЕЛЕТ, ДУБ-ВЕЛЕТЕНЬ – старий кількастолітній дуб, як тверде й великого розміру дерево дуб споконвіку поважаний у народі; вірили, що це незвичайне дерево, бо його нібито любили Боги і жили на ньому» [3, с. 203].

Спиряючись на домінантні фактори культурного життя соціуму, можна отримати чіткі уявлення про первинну форму (гесп. архетип), що підлягає концептуалізації та класифікації, вказуючи, почасти, фольклорні об'єкти, дії виняткової актуальності [2, с. 85].

Аналізуючи генезу російської духовної культури до XVIII ст., Н. І. і С. М. Толстие наголошують, що ця культура побудована не на основі двох крупних компонентів, так званого «двоєвір'я» (термін введено братами Грим, прийнятий російською міфологічною школою, О. О. Потебнею), а на основі трьох компонентів, так званого «троєвір'я», котре в синхронії в народному середовищі сприймалось як єдиновір'я, формуючись зі слов'янського язичництва, давніх форм християнства, християнства візантійського зразка [12, с. 53; 13, с. 162]. Ці різні витoki, генетично неоднорідні формальні й смислові елементи народної культури присутні в різних жанрах у неоднаковому співвідношенні.

Висновки. Давня слов'янська духовна культура (міфологія, фольклор, обрядність) аналізується за допомогою методів реконструкції, сформованих порівняльно-історичним мовознавством, що активно застосовується до конгломерату духовної культури, як-от: послідовне порівняння генетично споріднених форм у межах однієї мови, групи споріднених мов, врахування зовнішніх контактів внутрішніх ареальних взаємодій та ін. [2, с. 138]. Найновітніші дослідження терміносистем духовної культури сприяють реконструкції етапів культури, почасти архаїчної. Термін особливої культурної маркованості містить у собі семантику і/або метафору ритуалу, казки та ін., що

власне є ключем до адекватної репрезентації етнознаків [2, с. 344].

Отже, семантичний аналіз, також при порівняльно-типологічних дослідженнях, в контексті реконструкції окремих фрагментів і блоків давньої слов'янської духовної культури безпосередньо корелює зі знаннями людини про світ, з когнітивними процесами, в яких зафіксована відповідна картина світу. Спираючись на домінуючі фактори культурного життя соціуму, можна отримати чіткі уявлення про первинну форму (gesp. архетип), що підлягає концептуалізації та класифікації, вказуючи, почасти, фольклорні об'єкти, дії виняткової актуальності та под. [2, с. 85].

Список використаної літератури

1. Бублейник Л. В. Українсько-російські лексичні відповідники: семантико-стилістичний аспект : дис. доктора філолог. наук: 10.02.01/10.02.01/ Бублейник Людмила Василівна. – Луцьк, 1998. – 361 с.
2. Дяченко-Лисенко Л. М. Елементи фіто- та зоопростору в контексті наївної категоризації світу казок українців і росіян / Л. М. Дяченко-Лисенко // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 85–92.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. К., – К., 2006. – 703 с.
4. Зеленько А. С. Контрастивна лінгвістика і національно-мовна картина (модель) світу / А. С. Зеленько // Проблеми зіставної семантики : міжнар. наук, конф., 23-25 вересня 1999 р.: зб. статей. – К., – 1999. – С. 11–13.
5. Киклевич А. К. К типологии лексической многозначности / А. К. Киклевич // Проблеми зіставної семантики : міжнар. наук, конф., 23-25 вересня 1999 р.: зб. статей. – К., 1999. – С. 29–32.
6. Космеда Т. А. Денотат, конотація й аксіосемантика у проекції на лексико-семантичні відповідники російської та української мов / Т. А. Космеда // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 58–63.
7. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–12.
8. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник / М. П. Кочерган. – К., 2006. – 424 с.
9. Манакін В. М. Когнітивні аспекти контрастивної семантики / В. М. Манакін // Проблеми зіставної семантики : міжнар. наук, конф., 23-25 вересня 1999 р.: зб. статей. – К., 1999. – С. 3–6.
10. Молотаєва Н. В. Етноміфологеми в художньому мовленні Т. Шевченка : концепт і знак / Н. В. Молотаєва // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 15–20.
11. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко. – К., 2000. – 236 с.
12. Толстой Н. И. О целесообразности применения некоторых лингвистических понятий к описанию славянской духовной культуры (СДК) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Вторичные моделирующие системы. – Тарту, 1979. – С. 51–54.
13. Толстой Н. И. Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слова (vessel) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание : XI междунар. съезд славистов, 5-7 октября 1993 г.; сб. статей. – Братислава, 1993. – С. 162–185.
14. Nickols J. Verbal Semantics and Sentence Construction // Proceedings of the

First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. – Berkeley, 1975.

Любовь Дяченко-Лысенко. *Сравнительно-типологические исследования лексики конца XX – начала XXI столетия в контексте реконструкции отдельных фрагментов и блоков древней славянской духовной культуры.*

В статье освещаются проблемы сравнительно-типологических исследований лексики с позиций реконструкции древней славянской духовной культуры.

Ключевые слова: *сравнительно-типологические исследования лексики, реконструкция, древняя славянская духовная культура.*

Lubov Dyachenko-Lysenko. *Comparative typological research of the lexicon in the late XXth - early XXIst centuries in the context of reconstruction of the separate fragments and blocks in the ancient Slavic spiritual culture.*

The problems of comparative typological research of the lexicon are highlighted in the article from point of reconstruction of the ancient Slavic spiritual culture.

Key words: *comparative typological research, reconstruction, ancient Slavic spiritual culture.*

УДК: 373.31 : 811.93 : 376.42 : 74/75

Л. В. Кашуба

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти впровадження в процес розвитку зв'язного мовлення дітей з психофізичними порушеннями інноваційних технологій з використанням засобів образотворчого мистецтва.

Ключові слова: *діти із порушеннями психофізичного розвитку, зв'язне мовлення, наочні засоби, образотворче мистецтво, образне мислення, фасилітована дискусія.*

Постановка проблеми. Як засвідчують науковці, діти сприймають твори образотворчого мистецтва на основі життєвого і художнього досвіду, перелічуючи спочатку все, що бачать. Пізніше лексичний запас учнів поповнюється деталізованим описом. І тільки на останньому етапі сприймання вони систематизують, аналізують, інтерпретують все побачене.

Оскільки у нашому дослідженні охоплено мовленнєву діяльність молодших школярів із ЗПР, ефективність якої залежить від використання засобів образотворчого мистецтва, то далі розглянемо вплив картин, малюнків, серії малюнків, які допомагають розвивати наочно-образне мислення дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Розвиток зв'язного мовлення в молодшому шкільному віці відбувається паралельно з формуванням розумової діяльності, збагаченням життєвого емоційного та мовленнєвого досвіду, ускладненням форм спілкування. Щоб досягти певної самостійності у вправлянні дару слова, К. Д. Ушинський [1] слушно радив звертатися до того предмета, про який учень говорить чи пише. Головна мета такого прийому – вправляти дітей у спостережливості, логічності й умінні правильно передавати свої спостереження й робити логічні висновки.